



Universiteit  
Leiden  
The Netherlands

## **Complimenteren en passagieren: Nederlandse marineofficieren en janmaats in Osmaanse wateren 1896-1897**

Os, N.A.N.M. van; Schmidt J.

### **Citation**

Os, N. A. N. M. van. (2012). Complimenteren en passagieren: Nederlandse marineofficieren en janmaats in Osmaanse wateren 1896-1897. In *Nederland in Turkije, Turkije in Nederland: 400 jaar vriendschap* (pp. 203-217). Leiden: Leiden University Press. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/138024>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/138024>

**Note:** To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Nederland

IN

TURKIJ E



400 Jaar  
Vriendschap

TURKIJ E

in

Nederland



Nederland

IN

TURKIJ E



REDACTIE:

Jan Schmidt

TURKIJ E

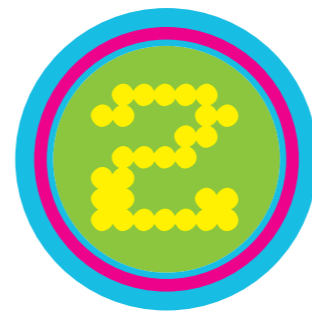
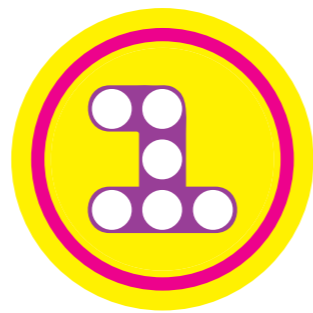
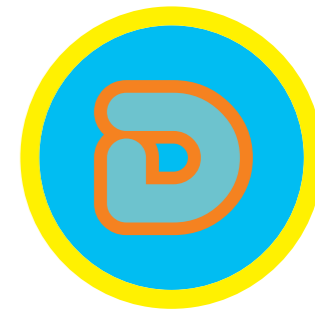
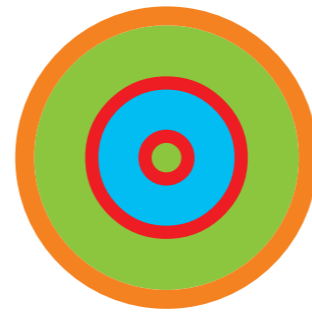
in

Nederland

400 Jaar  
Vriendschap



Leiden University Press



Erik-Jan Zürcher  
Woord vooraf 5

Jan Schmidt  
Ten geleide 15

Hans Theunissen  
De prijs van vriendschap 31

Jan Schmidt  
Vroegmoderne  
Nederlandse reizigers  
in het Osmaanse Rijk 51

Hans Theunissen  
Turks in Nederland 93

Sabine Heylen  
Nederlandse diplomaten en  
ondernemers in de Levant;  
de families De Hochepeid  
en Van Lennep in Izmir 121



Jan Schmidt  
De Turkse handschriften in  
de Leidse Universiteits-  
bibliotheek; hun oorsprong  
en latere geschiedenis 135

Hans Theunissen  
Double Dutch 161

Arnoud Vrolijk  
'Uw Oprechte en Toegewijde  
Vriend'. Levinus Warners  
contacten met moslim-  
geleerden in het zeventiende-  
eeuwse Istanbul 187

Nicole van Os  
Complimenteren en  
passagieren: Nederlandse  
marine officieren en janmaats  
in Osmaanse wateren  
(1896-1897) 203

Petra de Bruijn  
Turken, Papen en  
Griekse goden 219

Hans Theunissen  
De Nederlandse tegels  
van het Osmaanse Rijk 241



Nicole van Os

# complimenteren en passagieren:

Nederlandse  
marineofficieren  
en jarmacht in  
Umanche  
waken 1896-1897





Op 29 september 1896 vertrok de schoener Zeehond met 80 man aan boord vanuit het Nieuwediep/Willemsoord, Den Helder naar Smyrna uitgeleide gedaan door de marinierskapel en familie en vrienden van de opvarenden.<sup>1</sup> Het ‘noordzeeërtje,’ zoals de boot door de auteur Van Everdingen liefkozend werd aangeduid, was een ‘driemastschoener met stoomvermogen’ waarvan de ‘model bemanning’ bestond uit 72 personen.<sup>2</sup> De schoener, die in 1892 te water was gelaten, was oorspronkelijk gebouwd om toezicht te houden op de visserij in de Noordzee: ze trad op bij overtredingen van vissers en verleende, waar nodig, assistentie op zee.<sup>3</sup> Begin september 1896 werd door de Nederlandse regering echter besloten dat de schoener samen met een ander oorlogsschip af moest varen naar de Osmaanse wateren om de Nederlandse ingezetenen in het Osmaanse Rijk bescherming te bieden tijdens de rellen die, met name in Istanbul, plaatsvonden en tijdens de oplopende spanningen tussen Griekenland en het Osmaanse Rijk in 1896-1897.<sup>4</sup> Uiteindelijk bleken de Nederlandse schepen niet in actie te hoeven komen en was er volop ruimte om te complimenteren en te passagieren.

In zijn artikel “Showing the Flag”; the Dutch Navy in Ottoman Waters’ bespreekt Jan Schmidt uitgebreid de politieke aspecten van de Nederlandse aanwezigheid in Osmaanse wateren: het vlagvertoon diende om de Nederlanders en hun protégés op Osmaanse gronden te beschermen, maar ook om politieke druk uit te oefenen.<sup>5</sup> In dit hoofdstuk wordt de aanwezigheid van de Nederlanders echter vanuit een ander perspectief bekeken: wat betekende die aanwezigheid voor de direct betrokkenen, de Nederlanders

in, met name, Izmir en de officieren en hun ‘janmaats.’? De belangrijkste bron voor het beantwoorden van die vraag is het boek *Met Hr. Ms. Zeehond naar de Turksche wateren* van de auteur E. Van Everdingen. Dit boek, dat begin 1934 werd gepubliceerd, bevat, naast de technische details, die ‘vooral interessant [zijn] voor hen, die in marine-kringen thuis zijn,’ ook ‘de zeer gemoedelijke beschrijving van het leven aan boord van den primitieven oorlogsbodem (...) van de avonturen der passagierende Jantjes, van de roeiwedstrijden tegen de bemanning der vreemde kruisers en van de nachtfeesten onder den Oosterschen hemel.’<sup>6</sup> Daarnaast bevat het ‘[e]en groote reeks afbeeldingen, uit de collectie van den eersten officier van de



oude Zeehond.<sup>7</sup> De informatie uit dit boek wordt aangevuld met krantenberichten over het verblijf van de Nederlanders in het oostelijk gedeelte van de Middellandse Zee.

De nadruk ligt hierbij op Smyrna, het hedendaagse Izmir, dat voor de Nederlandse oorlogsschepen een soort van thuishaven werd, mede omdat daar een grote Nederlandse gemeenschap leefde.<sup>8</sup> Deze stad, waar vanaf de 17<sup>e</sup> eeuw altijd grote internationale handelsgemeenschappen hadden geleefd, was, mede door de groei in de internationale handel, in de 19<sup>e</sup> eeuw cosmopoliter dan ooit. De sterke groei van het

Links: kaart met de baai van Izmir in het begin van de 20<sup>e</sup> eeuw

Ansichtkaarten van de stad Izmir

Blz. 202: “Feest op de Zeehond.” Bron: E. van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond naar de Turksche wateren*, t.o. 81.

1. E. van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond naar de Turksche wateren*, Rotterdam: W.L. & J. Brusse N.V., 1934, 9, 21; ‘Blijkens een bij het departement...,’ *Algemeen Handelsblad*, 30-9-1896, ochtendeditie, 1. Volgens de scheepstijdingen was de eindbestemming echter ‘Konstantinopel.’ ‘Scheepstijdingen,’ *Algemeen Handelsblad*, 30-9-1896, ochtendeditie, 3.

2. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond naar de Turksche wateren*, Rotterdam: W.L. & J. Brusse N.V., 1934, 15.

3. ‘Toezicht op de visscheerij [sic],’ *Algemeen Handelsblad*, 13-9-1896, ochtendeditie, 1.

4. Jan Schmidt, “Showing the Flag”: The Dutch Navy in Ottoman Waters,’ in: idem, *The Joys of Philology: Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)*, Istanbul: The Isis Press, 2002, Vol. II, 475-550, 509-522.

5. Jan Schmidt, “Showing the Flag,” 509-522.

6. J.G. de Haas, ‘Kunst en Letteren kroniek: 569; Reisverhalen,’ *Nieuwsblad van het Noorden*, 13-10-1934, 17-18, citaat 18.

7. ‘Nieuwe uitgaven,’ *Het Vaderland: staat- en letterkundig nieuwsblad*, 8-6-1934, avond, 8.

8. Zie over ‘Nederlands’ Izmir ook Ten Geleide en de bijdrage van Sabine Heylen (hoofdstuk 4).

9. De bevolking groeide van ca. 150.000 inwoners in 1840 tot ca. 200.000 in 1890. Aan het einde van de 19<sup>e</sup> eeuw was 61,5% van de Osmaanse bevolking bovendien niet-Moslim. Cem Behar (red.), *The population of the Ottoman Empire and Turkey*, Ankara: State Institute of Statistics, 1996, 33; 44; 64; Daniel Goffman, 'Izmir: from village to colonial port city,' in: *The Ottoman City between East and West: Aleppo, Izmir and Istanbul*, red. Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, Cambridge, etc.: Cambridge University Press, 1999, 79-134; 130-132.

10. Zie Zandi-Sayek voor een uitstekende analyse van de diverse belangen die speelden bij het bouwen van de kade in Izmir. Sibel Zandi-Sayek, 'Struggles over the Shore: Building the Quai of Izmir, 1867-1875,' *City and Society*, XII, 1, 55-78. Zie verder Elena Frangakis-Syrett, 'The making of an Ottoman Port: the Quai of Izmir in the Nineteenth Century,' *The Journal of Transport History*, XXII, 1, 2001, 23-46; Biray Kolluoğlu Kırıl, 'Cityscapes and Modernity: Smyrna Morphing into İzmir,' in: Anna Frangou daki & Çağlar Keyder (eds.), *Ways to modernity in Greece and Turkey: encounters with Europe, 1850-1950*, London, etc.: IB Tauris, 2007, 217-235.

11. Enver Ziya Karal, *Osmanlı tarihi: VIII. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876 - 1907*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi, 1983, 126-145; Schmidt, "Showing the Flag", 512-514.

12. Karal, *Osmanlı tarihi: VIII. Cilt*, 112-125.

13. Zie bijvoorbeeld, 'Buitenland,' *Tilburgsche Courant*, 24-9-1896, dageditie, 2; 'Buitenlandsche overzicht,' *Algemeen Handelsblad*, 30-9-1896, ochtendeditie, 1; 'De Figaro ontvangt uit Smyrna,' *Algemeen Handelsblad*, 13-10-1896, ochtendeditie, 1.

14. Schmidt, "Showing the Flag", 510-512; 'Uit de Staats-Courant,' *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 5-2-1896, dageditie, 1; 'Uit de Staats-Courant,' *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 12-2-

inwonertal in de 19<sup>e</sup> eeuw en de vele branden die de stad teisterden, maakten dat Izmir in de loop van die eeuw sterk veranderde qua uiterlijk.<sup>9</sup> Veel van deze veranderingen werden (mede) gefinancierd door Europese investeerders die daarmee bijdroegen aan de creatie van een steeds meer Europees uitziende, en dus, 'moderne' stad. De Europese handelselites en hun Osmaanse beschermelingen in de stad drukten een duidelijk stempel op de fysieke en sociale infrastructuur van de stad: met hun aparte wijken inclusief kerken, luxe huizen, scholen, ziekenhuizen en hun clubs, kerkgenootschappen en verenigingen.

Een van de grote, infrastructurele projecten gefinancierd door Europeanen was de nieuwe kade waaraan de Zeehond kon aanleggen. In 1867 was besloten de haven grondig te herstructureren: om diverse redenen werd het nodig geacht een nieuwe kustlijn te creëren. Een van de redenen was dat het daarmee mogelijk zou worden de schepen veilig aan de kust aan te meren zodat ze niet langer verder op in de baai voor anker hoefden te gaan op plaatsen die minder beschut waren. In 1875 werd de nieuwe kade, die ruim vier kilometer lang was, geopend; in 1880 was hij helemaal af. Aan deze nieuwe kade met zijn 18 meter brede promenade, die bekend stond (en nog staat) als *Kordon*, werden nieuwe café's, koffiehuisen, clubs, casino's en andere uitgaansgelegenheden gevestigd die mikten op de clientèle van de Levantijnse gemeenschap en de vele passanten die de haven bezochten; zij vervingen de oude café's en wijnhuizen die zich in de oude baaitjes en op de privé aanlegsteigers hadden bevonden. Met zijn tramlijn en hal voor paspoortcontrole vormde de kade het visitekaartje van de moderne stad.<sup>10</sup>

### Onrust in het Osmaanse Rijk.

In het laatste decennium van de 19<sup>e</sup> eeuw verloor het Osmaanse Rijk steeds meer zijn grip op de verschillende etno-religieuze groeperingen (*millets*) binnen zijn grenzen, die zich roerden onder invloed van de opkomst van het nationalisme. Terwijl in het westen van het rijk problemen ontstonden in het multi-ethnische Macedonië, waren twee Armeense organisaties in het oosten van het Rijk actief die er naar streefden een onafhankelijke Armeense staat te stichten. Door terroristische aanslagen te plegen, hoopten ze de aandacht, en wellicht steun, van de grote mogendheden te trekken. Nadat in augustus 1894 een groep Koerden een paar schapen had geroofd in een dorp bij het stadje Sasun, vermoordden Armeniërs een aantal Moslims. Het gevolg was een gewapende opstand die door de Osmaanse overheid met behulp van speciale, uit Koerden bestaande troepen, met harde hand werd neergeslagen. De onrust sloeg over naar Istanbul en culmineerde op 30 september 1895 in een grote demonstratie, waarbij Armeniërs de regeringsgebouwen aanvielen. Omdat er om diverse redenen geen soldaten werden ingezet, was het uiteindelijke gevolg dat er over en weer moordpartijen tussen Moslims en Armeniërs plaatsvonden, in Istanbul, maar ook weer in het oosten van Anatolië. Deze duurden tot in 1896 in alle hevigheid voort. Eind augustus 1896 escaleerde de situatie in Istanbul toen een groep van 25 tot 30 Armeniërs de Osmaanse Bank aanvielen en er, ook in de

straten rond het Nederlandse gezantschap, schermutselingen plaatsvonden tussen Moslims en Armeniërs die uiteindelijk leidden tot grootschalige moordpartijen op Armeniërs in Galata, Kasımpaşa, Pera, Hasköy en Istanbul *intra-muros*.<sup>11</sup>

Ondertussen roerden nationalistische Grieken zich ook. Zij zagen graag dat, onder meer, Macedonië en Kreta Grieks werden en, geruggesteund door een grote groep Engelse parlementariërs, steunden zij de (Griekse) Kretenzers die in 1896 in opstand kwamen tegen de Osmaanse overheid. De spanningen rondom Kreta en ook Macedonië liepen in 1897 zo hoog op dat ze uiteindelijk resulteerden in een korte oorlog tussen Griekenland en het Osmaanse Rijk (17 april – 20 mei 1897) die de Osmanen wisten te winnen.<sup>12</sup>

De onrust tussen de verschillende bevolkingsgroepen in het rijk, waarvan ook melding werd gemaakt in de Nederlandse pers, leidde ertoe dat diverse Europese mogendheden oorlogsschepen naar de Osmaanse wateren stuurden om hun Christelijke protegés en onderdanen te beschermen tegen eventuele aanvallen door Moslims.<sup>13</sup> Ook de Nederlandse regering achtte het wenselijk de Nederlanders in de Levant te beschermen en stuurde een relatief oud 'schroefstoomschip' met de naam 'Alkmaar' naar Izmir, waar het op 1 februari 1896 arriveerde. Van hieruit vertrok het korvet naar Mersin, om verder naar Beiroet en Salonica te varen. Op 1 maart keerde het schip terug op de rede van Smyrna om op 5 maart – enkele dagen eerder dan verwacht – alweer de terugreis naar Nederland te aanvaarden na gedurende ongeveer een maand, zonder enig incident, haar vlag te hebben getoond in de oostelijke Middellandse Zee.<sup>14</sup> Ook de 'Van Speijk', een fregat onderweg van Nederlands-Indië naar Nederland, maakte op verzoek van de Nederlandse regering een korte détour en deed in april 1896 de Osmaanse steden Jeddah, Salonica en Izmir aan.<sup>15</sup>

Eind augustus – begin september 1896 escaleerde de situatie in Istanbul en leek ook de Nederlandse delegatie in Pera bedreigd. In eerste instantie werd de delegatie beschermd door Osmaanse soldaten, begin oktober huurde (ridder) Gustaaf Henri Keun, directeur Consulaire Zaken, die de afwezige ambassadeur Otto Daniël Jonkheer van der Staal Heer van Piershil verving, twee Montenegrijnen

1896, dageditie, 1; 'Uit de Staats-Courant,' *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 19-2-1896, dageditie, 1; 'Uit de Staats-Courant,' *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 22-2-1896, dageditie, 1; 'Marine en Leger,' *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 2-3-1896, dageditie, 17; 'Uit de Staats-Courant,' *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 3-3-1896, dageditie, 2; 'Uit de Staats-Courant,' *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 4-3-1896, dageditie, 2; 'Uit de Staats-Courant,' *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 7-3-1896, dageditie, 1.

15. Schmidt, "Showing the Flag", 512. Het fregat kwam op 18 april aan in Smyrna om daar op 26 april weer te vertrekken. 'Scheepstijdingen,' *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 22-4-1896, dag, 3; 'Scheepstijdingen,' *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 29-4-1896, dag, 3.

**Ansichtkaart van de kade van Izmir**

**Kaart van de baai van Izmir op een kaart uit het begin van de 20<sup>e</sup> eeuw**



16. Schmidt, “Showing the Flag”, 515.

17. ‘In Turkije,’ *Algemeen Handelsblad*, 13-10-1896, avondeditie, 6.

18. Zo besloten ook de Italianen hun vloot in Smyrna te versterken, omdat, zo werd bericht, Italiaanse arbeiders waren mishandeld en zelfs gedood. ‘Gemengde buitenlandse berichten,’ *Algemeen Handelsblad*, 20-10-1896, ochtendeditie, 6; ‘Gemengde buitenlandse berichten,’ *Algemeen Handelsblad*, 28-10-1896, avondeditie, 5. Zie ook ‘Buitenland,’ *Tilburgsche Courant*, 24-9-1896, dageditie, 2.

19. Het pantserschip Evertsen zou aanvankelijk als derde schip meegezonden worden. ‘Binnenland,’ *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 1-10-1896, dageditie, 2.

20. Schmidt, “Showing the Flag”, 509-522.

21. ‘De Pers: Nieuwe pantserschepen,’ *Algemeen Handelsblad*, 8-10-1896, avondeditie, 2.

22. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 21; ‘Zee- en landmacht,’ *Algemeen Handelsblad*, 1-10-1896, ochtendeditie, 2; ‘Zee- en landmacht,’ *Algemeen Handelsblad*, 3-10-1896, ochtendeditie, 1.

23. “Blijkens bij het departement.....,” *Algemeen Handelsblad*, 2-10-1896, ochtendeditie, 1.

24. ‘Zee- en landmacht,’ *Algemeen Handelsblad*, 9-10-1896, ochtendeditie, 2.

25. ‘Zee- en landmacht,’ *Algemeen Handelsblad*, 20-10-1896, ochtendeditie, 1.

26. Schmidt, “Showing the Flag”, 515-517.

27. De meeste Nederlandse oorlogsschepen die Smyrna aandeden, deden dit onderweg van of naar Oost-Indië. Het fregat ‘Tromp’ bijvoorbeeld vertrok op 13 februari 1897 uit Padang, arriveerde op 28 maart in Smyrna om vandaaruit op 15 mei de reis naar Nederland te vervolgen, waar het op 8 juni aankwam. ‘Posterijen,’ *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 19-2-1897, dageditie, 1; ‘Uit de Staatscourant,’ *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 22-2-1897, dageditie, 6; ‘Uit de Staats-Courant,’ *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 16-2-1897, dageditie, 1; ‘Uit de Staats-

in om het gezantschap te beschermen.<sup>16</sup> Het *Algemeen Handelsblad* in Nederland vermeldde dat het ging om drie Montenegrijnen en een ‘Nederlandsche oud-militair’ ingehuurd door de op zijn post teruggekeerde Van der Staal van Piershil.<sup>17</sup> De Nederlandse regering besloot ondertussen, net als andere Europese mogendheden,<sup>18</sup> de vloot in de Osmaanse wateren te versterken. Nadat men aanvankelijk overwoog drie schepen te sturen, werd er uiteindelijk voor gekozen om twee oorlogsschepen te sturen.<sup>19</sup>

Besloten werd de ‘Johan Willem Friso’, een fregat met 300 opvarenden, naar Izmir te sturen samen met een kleinere schoener, de ‘Zeehond’. De Nederlanders stuurden een dergelijk relatief klein schip mee in de wetenschap dat de Osmaanse autoriteiten niet zomaar oorlogsschepen van vreemde mogendheden door de Dardanellen op lieten stomen naar Istanbul. De komst van een groot oorlogsfregat naar Konstantinopel zou zeker als te bedreigend worden ervaren en dus vormde de schoener een betere optie voor de eventuele bewaking van het Nederlandse gezantschap in deze stad. Keun werd opgedragen de Osmanen toestemming te vragen voor de doorvaart van de ‘Zeehond’ naar de hoofdstad van het Osmaanse Rijk.<sup>20</sup> Overigens was er bij beide schepen volgens een van de oud-commandanten van de Piet Hein sprake van een verouderd model. Dit was echter niet bezwaarlijk, omdat ‘slechts werd beoogd de Nederlanders gerust te stellen en hun de gelegenheid te geven zich aan boord te begeven en desvetlangd [sic!] het gezantschap door onze matrozen en mariniers te doen bewaken.’<sup>21</sup>

## De Zeehond in ‘Turksche wateren’

Zoals boven vermeld, vertrok de ‘Zeehond’ op 29 september vanuit Den Helder naar Smyrna. Nadat de ‘Zeehond’ Dungeness op 30 september had gepasseerd, arriveerde deze op 1 september in Falmouth om van daaruit een dag later weer te vertrekken, nadat brood en kolen waren ingenomen.<sup>22</sup> Op 8 oktober arriveerden zowel de ‘Johan Willem Friso’, die op 1 oktober uit Den Helder vertrokken was,<sup>23</sup> als de ‘Zeehond’ in Gibraltar, waar ze diezelfde avond weer vertrokken.<sup>24</sup> Tien dagen later, op, respectievelijk, 17 en 18 oktober, gingen ze voor anker op de rede van Smyrna, waar reeds een groot aantal (oorlogs)schepen van andere mogendheden lag.<sup>25</sup>

Ondanks de herhaalde verzoeken van de Nederlandse gezant in Istanbul, kregen de Nederlanders geen toestemming van de Osmaanse sultan om met de ‘Zeehond’ naar Istanbul door te varen. Ook de andere mogendheden, die soortgelijke verzoeken



hadden ingediend, werd toestemming geweigerd.<sup>26</sup> In Izmir bleef het ondertussen rustig en bleek er geen sprake te zijn van een directe dreiging. Beide schepen hoefden dus niet in actie te komen en gebruikten hun tijd in de Levant om verschillende steden aan te doen en oefeningen te houden.

Terwijl de Johan Willem Friso na twee maanden zijn weg naar Oost-Indië vervolgde<sup>27</sup> en werd vervangen door andere oorlogsschepen, die op hun beurt later ook weer vervangen zouden worden,<sup>28</sup> verbleef de ‘Zeehond’ bijna een jaar in het oostelijke gedeelte van de Middellandse Zee.

Gedurende dat jaar was het contact met het thuisfront verzekerd. De reizen van de beide schepen konden in de Nederlandse kranten gevolgd worden. Post voor de zee-lui aan boord van zowel de ‘Johan Willem Friso’ als de ‘Zeehond’ kon vanuit elk postkantoor in Nederland worden verzonden. Om er voor te zorgen dat zij zouden opvallen werd de afzenders verzocht de stukken ‘te voorzien van twee zich kruisende strepen over het gehele adres, loopende van den eenen hoek naar den anderen.’<sup>29</sup>

De post werd bezorgd door schepen van de Koninklijke Nederlandsche Stoomboot Maatschappij (KNSM), zoals de ‘Iris’, de ‘Hebe’, de ‘Castor’,<sup>30</sup> de ‘Penelope’ en de ‘Stella’,<sup>31</sup> die ook victualiën, zoals sigaren en pruim- en rooktabak (‘Shag van Nelle’), vanuit Nederland aanvoerden. Vers voedsel werd, al dan niet met behulp van de lokale Nederlandse consul, ter plekke ingekocht.

## Complimenteren en passagieren

Tijdens het verblijf in de Osmaanse wateren was er volop tijd voor contacten met de ‘buitenwereld.’ De officieren legden beleefdheidsbezoeken af, ofwel complimenteerden, bij zowel de officieren van de voor anker liggende schepen van de andere mogendheden als wel bij leden van de Nederlandse gemeenschap in Izmir; de janmaats zochten hun vertier in en rond de schepen en op de kade.

Zoals vermeld was Nederland niet het enige land dat aan vlagvertoon deed in het midden van de jaren ’90 van de 19<sup>e</sup> eeuw. Door de voortdurende onrust in het Osmaanse Rijk hadden ook andere mogendheden schepen naar de Osmaanse wateren gezonden. Oorlogsschepen van, onder meer, de Verenigde Staten, Duitsland, Engeland, Italië, en Frankrijk gingen voor kortere of langere periodes voor anker op de re-des van Izmir, Salonica en andere Osmaanse kuststeden. Tussen de diverse oorlogsschepen was sprake van een druk sociaal verkeer, zowel formeel als minder formeel, bij droevige als ook bij feestelijke gelegenheden.

Toen, bijvoorbeeld, een roeiboot met Franse matrozen werd overvaren door een Turks schip en er drie mannen omkwamen, toonden vertegenwoordigers van alle schepen, zowel officieren als manschappen, als ook de lokale bevolking hun respect aan de omgekomenen door langs de route van de begrafenisstoet te staan of aanwezig te zijn bij de begrafenis.<sup>32</sup>

**‘De Zeehond op de Reede van Smyrna’ Bron: E. van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond naar de Turksche wateren*, t.o. 32.**

31. Zie, bijvoorbeeld, Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 45; 54; 125; 161. Verder ‘Stoomvaartlijnen,’ *Algemeen Handelsblad*, 20-6-1897, avondeditie, 2; ‘Scheepstijdingen,’ *Algemeen Handelsblad*, 28-7-1897, ochtendeditie, 4; ‘Nagekomen be-

richten,’ *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 9-7-1897, dageditie, 11; ‘Scheepstijdingen,’ *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 10-6-1897, dageditie, 10.

32. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 53-59; 128.

Courant,’ *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 31-3-1897, dageditie, 1; ‘Hr. Ms. fregat Tromp....,’ *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 15-4-1897, dageditie, 5; ‘Zee- en Landmacht,’ *Algemeen Handelsblad*, 18-5-1897, ochtendeditie, 2; ‘Zeemacht,’ *Algemeen Handelsblad*, 8-6-1897, ochtendeditie, 2; ‘Binnenlandsche havens,’ *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 9-6-1897, dageditie, 12.

Het fregat ‘Koningin Emma der Nederlanden,’ om nog een voorbeeld te geven, verbleef ruim anderhalve maand in Osmaanse wateren, van begin augustus tot 20 september 1897, onderweg van Vlissingen naar Oost-Indië. ‘Posterijen,’ *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 19-7-1897, dageditie, 6; ‘Zee- en landmacht,’ *Algemeen Handelsblad*, 5-8-1897, ochtendeditie, 2; ‘Zee- en landmacht,’ *Algemeen Handelsblad*, 20-8-1897, ochtendeditie, 2; ‘Zee- en landmacht,’ *Algemeen Handelsblad*, 31-8-1897, ochtendeditie, 2; ‘Uit de Staats-Courant,’ *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 22-9-1897, dageditie, 2.

28. De grootste Nederlandse aanwezigheid was begin 1897 toen zowel de Piet Hein, als de Tromp (met 301 koppen), als ook de Zeehond (met 77 koppen) zich in de Levant bevonden. ‘Marine en Leger,’ *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 15-2-1897, dageditie, 17; ‘Marine en Leger: de Nederlandsche Zeemacht in de Turksche wateren,’ *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 17-2-1897, dageditie, 7.

29. ‘Posterijen,’ *Algemeen Handelsblad*, 11-10-1896, ochtendeditie, 2. Zie ook ‘Posterijen en Telegrafie,’ *Algemeen Handelsblad*, 17-7-1897, ochtendeditie, 2 voor een soortgelijk bericht over post voor de Koningin Emma der Nederlanden, die later in de Levant arriveerde.

30. Ook voor deze handelsschepen was het niet ongevaarlijk: tijdens de onlusten om Kreta werd de Castor in de Egeïsche Zee aangehouden door Griekse mariniers om te vragen of ze Turkse troepen of ammunitie aan boord hadden. ‘Aangehouden door een Grieksch oorlogsschip,’ *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 7-3-1897, dageditie, 2.

**‘Het oude Hospitaal en daarboven de oude Kapel,’ Bron: E.M. Perk, *De Nederlandsche Protestantse Gemeente te Smyrna, Leiden 1910, t.o. 39.***

33. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, respectievelijk 28; 63; 152.

34. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 163.

35. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 72-74.

36. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 74. Zie ook Helena van der Zee, ‘Tales of an old house,’

(<http://www.pdfio.com/u-341166.html#> en <http://www.levantineheritage.com>, 13-11-2011)

37. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 75.

38. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 78.

39. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 74-86.

40. Schmidt, “Showing the flag”, 520 fn. Dit kan, in tegenstelling tot wat Schmidt op basis van een rapport van de commandant van de Emma, Yeekel, vermeldt, echter niet op 2 augustus zijn geweest, daar de Emma pas op 3 augustus in Izmir arriveerde. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 163.

41. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 163-172, citaat 165. Volgens van Everdingen was de Van Speijk ‘op de thuisreis van Batavia naar Nieuwediep (...) na een verblijf van drie jaren in Oost-Indië.’ (163) Dit was echter niet zo. De Van Speijk was wel op de terugreis vanuit Batavia, maar was daar niet drie jaren geweest. Ruim een jaar eerder had het, ook op terugreis vanuit Batavia, Smyrna al aangedaan om daarna via Venetië naar Nederland terug te keren.

42. Zie, bijvoorbeeld, Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 28.

43. Zie, bijvoorbeeld, Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 37; 104; 152.

44. ‘een afstammeling van een, in den tijd der vervolgingen onder Lodewijk XIV, uit Frankrijk naar Engeland uitgeweken Hugenen-

Volgens de internationale etiquette legden de commandanten en officieren van de nieuw arriverende schepen een officieel bezoek af bij de commandanten en officieren van de schepen van de bevriende mogendheden die reeds langer voor anker lagen. Deze bezoeken werden op hun beurt beantwoord met contra-visites. Verder toonden de vertegenwoordigers van de internationale gemeenschap elkaar respect door te pavoiseren ter gelegenheid van elkaars nationale feestdagen, zoals het huwelijk van de kroonprins van Italië, Victor Emmanuel (III) met prinses Helena van Montenegro op 24 oktober 1896, de verjaardag van de Osmaanse Sultan op 19 januari 1897 en het 60-jarig regeringsjubileum van Koningin Victoria op 22 juni van dat jaar.<sup>33</sup> Door de aanwezigheid van de marineschepen voelden de internationale gemeenschappen in steden als Izmir zich beschermd en werden de nationale feestdagen uitbundiger gevierd dan bij de afwezigheid van een dergelijk machtsvertoon.

Voor de Nederlanders was de verjaardag van koningin-regentes Emma, op 2 augustus, een nationale feestdag. Op die dag in 1897 werd dan ook door alle schepen op de rede van Izmir, koopvaardij én marine, Nederlands en niet-Nederlands, gepavoiseerd. Daarnaast werd ook op de kade zelf gevlagd. Bovendien werd door de muziekkapellen die op sommige buitenlandse schepen aanwezig waren het ‘Wien Nêerlansch bloed’ gespeeld.<sup>34</sup>

Een dergelijke feestdag kon ook een aanleiding vormen om een feest op een van de aangemeerde schepen te organiseren. Nadat de officieren en adelborsten van de ‘Zeehond’ een groot gala-diner afgesloten met een *bal-champêtre* (openluchtbal) aan boord van het Italiaanse slagschip ‘Re Umberto’ hadden bijgewoond<sup>35</sup> werd besloten een dergelijk feest ook op de Zeehond te organiseren, maar dan op wat kleinere schaal.

Voor dit feest werden enkele ‘vrienden-officieren’ uitgenodigd, maar de belangrijkste gasten waren ‘eenige aanzienlijke families, waaronder natuurlijk allereerst hollandsche’ bij wie de officieren ‘zóó dikwijls’ waren uitgenodigd en ontvangen.<sup>36</sup> Na een diner in de zogenaamde *long-room* vond op het halfdek een bal plaats voor de officieren en genodigden, met name de dochters van de Nederlandse ingezetenen want ‘de pa’s en de ma’s waren, op een uitzondering na, thuis gebleven.’<sup>37</sup> Terwijl de officieren zich samen met hun gasten op het halfdek vermaakten, hadden de matrozen, voor zover ze niet moesten bedienen, hun eigen vermaak op het voordek: er werd muziek gemaakt, gedanst, waarbij ‘de brave jongens de danseresjes van de danslokalen op den boulevard [imiterden],’<sup>38</sup> er werd gezongen, zeemansliederen werden ten gehore gebracht en er werden sketches gespeeld. Dit trok de aandacht van de bezoekers en het bal kwam vroegtijdig ten einde, omdat de gasten er de voorkeur aan gaven de voorstellingen van de matrozen te volgen.<sup>39</sup>

Ter gelegenheid van de verjaardag van koningin-regentes Emma op 2 augustus 1897 bezochten de officieren van de ‘Koningin Emma der Nederlanden’ de Nederlandse kapel waar twee volksliederen, ‘Wien Nêerlansch bloed’ en ‘Wilhelmus van Nassauwe’ werden gezongen.<sup>40</sup> Later die dag werden de officieren van de omliggende schepen en ‘heeren en dames uit Smyrna (...) waaronder de consuls van Nederland, Italië en Oostenrijk’ uitgenodigd voor een feest op de ‘Van Speijk’, die voor de tweede keer in ruim een jaar onderweg van Oost-Indië naar Nederland naar Smyrna was gedirigeerd. Deze keer was er geen bal, maar werd er een toneelstuk met ‘zangnummers’ opgevoerd, was er muziek, werden er spelletjes gedaan en waren er diverse wedstrij-



den tussen de bemanningen van de ‘Van Speijk’ en de ‘Zeehond’.<sup>41</sup>

De Nederlandse marine-officieren legden, zoals vermeld, op hun beurt ook bezoeken af aan de Nederlandse gemeenschap in Izmir. Zo gingen zij ter kerke in de ‘hollandsche kerk,’ en bezochten ze ook het erbij gelegen Nederlandse ziekenhuis,<sup>42</sup> waar ook zieke Nederlandse matrozen verpleegd werden als dat nodig mocht zijn.<sup>43</sup> De dominee, Louis le Bouvier,<sup>44</sup> noch de doktoren en andere verzorgenden in het ziekenhuis spraken overigens Nederlands.<sup>45</sup>

Tijdens het verblijf in Izmir werden de officieren ook uitgenodigd voor een feest bij een ‘familie, stammende uit een aanzienlijk Hollandsch geslacht’ om een zilveren bruiloft te vieren.<sup>46</sup> De familie wiens naam aangeduid wordt met de initialen v. L., en die bestond uit een vader, een moeder (van circa vijftig jaar) en drie dochters, bezat een riant buitenhuis dat naast een kreekje in Cordelio, hedendaags Karşıyaka, was gelegen. De leden van deze familie, die dan wel de Nederlandse nationaliteit bezaten, maar nauwelijks Nederlands spraken, hadden de Nederlandse schepen op de rede van Izmir diverse malen bezocht. De contacten die door de wederzijdse bezoeken ontstonden waren van dien aard dat de officieren en de manschappen nauw betrokken werden bij de verzorging van een feest ter gelegenheid van het zilveren huwelijksfeest van de heer des huizes en zijn echtgenote. Het huis werd met behulp van enkele mannen van de ‘Zeehond’ versierd met de vlaggen van zowel de ‘Zeehond’ als de ‘Van Speijk’ en bovendien met die van de Amerikaanse ‘Bancroft’ en de Duitse ‘Moltke’.

De familie beschikte over een uitgebreid ‘bediendenleger’, waarbij ‘het vrouwelijke element sterk in de meerderheid [was, naast] slechts vier donkerkleurige, zeer bedeesd doende jongemannen’.<sup>47</sup>

Het is niet geheel duidelijk om welke Nederlandse familie het gaat. De initialen v.L. en de aanduiding ‘uit een aanzienlijk Hollandsch geslacht’ doen vermoeden dat het om een familie van Lennep gaat.<sup>48</sup> De eerste van Lennep had zich in de eerste helft van de 18<sup>e</sup> eeuw in Izmir gevestigd. Deze David George van Lennep (1712-1797) trouwde daar en kreeg in totaal 13 kinderen. Deze kinderen trouwden veelal met andere leden van de Levantijnse gemeenschap in het Osmaanse Rijk.<sup>49</sup> In de loop van de tijd verloren de leden van deze familie de kennis van het Nederlands, zoals ook Van Everdingen opmerkte. Wel bleven zij zich verbonden voelen met Nederland. Zo vertegenwoordigden verschillende van Lenneps in de loop der jaren Nederland officieel.<sup>50</sup> Ten tijde van het bezoek van de ‘Zeehond’ waren Lucien Herman Richard van Lennep (1856-1932) en zijn neef Alfred Oscar van Lennep (1851-1913)<sup>51</sup> bijvoorbeeld vice-consul der Nederlanden te Smyrna. De eerste vervulde deze functie tot oktober 1896 toen hij, op eigen verzoek, ontslagen werd.<sup>52</sup> De laatstgenoemde werd vervolgens in 1897 tot vice-consul benoemd.<sup>53</sup> Door de bezoeken over en weer van de Nederlandse marine-officieren en, bijvoorbeeld, het vieren van de Nederlandse nationale feestdagen, zoals de verjaardag van de koningin-regentesse, gaven zij verder uiting aan hun

familie (...) die in maart 1882 in Izmir gearriveerd was. Hij verzorgde diensten in het Frans, de taal die de meeste Nederlanders in Izmir spraken. M.A. Perk, *De Nederlandsche Protestantse Gemeente te Smyrna*, Leiden: Eduard IJdo, 1910, 41-42, citaat 41.

45. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 104.

46. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 137.

47. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 141.

48. Ook na correspondentie met Henrick S. van Lennep en, via hem, specialisten mbt de Levantijnse gemeenschap in Izmir is echter niet duidelijk geworden of het hier inderdaad, en zo ja, om welke Van Lenneps het hier zou kunnen gaan (persoonlijke email correspondentie met H.S. van Lennep, A. Baltazzi en M.A. Marandet, november 2011).

49. Henrick S. van Lennep, *Genealogie van de Familie van Lennep*, n.p.: Stichting van Lennep, 2007, 322-379.

50. Van Lennep, *Genealogie van de Familie van Lennep*, 322-379.

51. Alfred Oscar was verzekerings- en handelsagent. Daarnaast was hij, bijvoorbeeld, de voorzitter van de Vereniging van Jagers te Izmir. *Indicateur des professions commerciales et industrielles de Smyrne, de l’Anatolie, des côtes, des îles, etc.*, [Smyrne]: Jacob de Andria, 1895, 69, 88, 93-94.

52. ‘Consulaire berichten,’ *Algemeen Handelsblad*, 24-10-1896, ochtendeditie, 1. Het is onwaarschijnlijk dat het feest in zijn huis plaatsvond, omdat dat zou betekenen dat hij slechts 16 jaar oud zou zijn geweest bij een eventueel huwelijk.

53. ‘Consulaire ambtenaren van Nederland in vreemde landen: Turkije,’ *Staatsalmanak voor het Koninkrijk der Nederlanden*, n.p.: n.d., 73 (via , 13-11-2011)

54. Gertrude Bell, “Diary,” 2/4/1907, (13-11-2011).

55. Frangakis-Syrett, ‘The making of an Ottoman port,’ 31; Van Lennep, *Genealogie van de Familie van Lennep*, 350-351.

56. Een almanak uit 1895 noemt 7 brasseries voor Smyrna, waarvan 4 gelegen aan de kade, 34 cafés, waarvan 15 aan de kade, en 48 hotels en restaurants waarvan 16 aan de kade. *Indicateur des professions commerciales et industrielles de Smyrne, de l’Anatolie, des côtes, des îles, etc.*, [Smyrne]: Jacob de Andria, 1895, 87-88; 117-118.

57. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 35.

58. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 30-33, citaten 30-31.

59. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 34.

60. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 182-183, citaten 182.

61. Malte Fuhrmann, ‘Down and out on the quays of Izmir: “European” musicians, innkeepers, and prostitutes in the Ottoman port-cities.’ *Mediterranean Historical Review*, XXIV, 2, 2009, 169-186.

62. De term ‘piasterwals’ lijkt tijdens deze tochten in de Levant te zijn geïntroduceerd. In een boek met marinetermen gepubliceerd in de jaren ‘40 werd de ‘piasterwals’ als volgt omschreven: ‘(e)en Turksche wals, die in de havenplaatsen Smyrna en Constantino-pel bekendheid kreeg ook bij de passagierende maats aan boord van de schepen, die in 1896-’97 en 1912-’13 in de Levant vertoefden. De naam van deze wals was natuurlijk anders, doch omdat ze gedanst werd aan den wal, te Smyrna en te Constantinopel, waar men zijn piasters (een Turksch geldstuk ter grootte van een dubbeltje) rijkelijk kwijt kon raken, noemde men deze wals op onze schepen: piasterwals.’ Albert Chambon, *Marinetermen*, Den Helder: NV Drukkerij en Uitgeverij v.h. C. De Boer Jr., [ca. 1941], 111-112, via (7 november 2011).

verbondenheid met Nederland. Die verbondenheid was, zoals de reizigster (en Britse geheim agente) Gertrude Bell ook opmerkte in haar dagboeken, overigens maar beperkt. Tijdens haar bezoeken aan Izmir in, respectievelijk, 1899, 1902 en 1907, bezocht ze ook van Lenneps. Het gaat hierbij om het gezin van Oscar Charles (1857-1928), broer van Alfred Oscar, die in Malkacık een tabaksplantage runde. Over hen noteerde ze:

*“These people are of the Mediterranean Race – a thing apart. They talk broken English, French, Turkish, Greek, have no country, capital or government. Mr v L. [van Lennep] talks of himself and English people as “we”. He is Dutch really; his father settled here [d.w.z. Malkacık, NuO]. She is French and something else with a Smyrniot grandmother. They are related to the Calverts, the Ogilvies, Hulle[s?] etc.”*<sup>54</sup>

De vader van Lucien Herman Richard, Richard Jacob (James) van Lennep (1811-1890), was consul voor Nederland geweest van 1855 tot zijn dood in 1890 en directeur van de *Société des quais de Smyrne*, het bedrijf dat de nieuwe kade in Izmir bouwde en exploiteerde.<sup>55</sup> Het was op en aan deze kade, dat de janmaats zich vooral vermaakten.

## Van passagieren en piasterwalsen

De ‘Zeehond’ en de andere Nederlandse schepen die in 1896 en 1897 Izmir aandeden, konden voor anker gaan langs deze in 1875 geopende en in 1880 gecompleteerde nieuwe kade. Langs deze kade ontstonden, zoals we zagen, naast de Levantijnse handelshuizen, vele uitgaansgelegenheden voor de locale *beau-monde*, maar ook voor de minder gefortuneerden.<sup>56</sup>

De matrozen van de ‘Zeehond’ hadden vanaf hun schoener direct zicht op de bedrijvigheid op de ‘langen boulevard (...), vol licht en drukte, muziek en zang.’<sup>57</sup> Bij de eerste gelegenheid tot passagieren ging een gedeelte van hen naar ‘het groote wijnhuis [...], hetwelk zij van boord af, reeds lang ontdekt hadden.’ Dit wijnhuis, dat ook gefrequentieerd werd door de matrozen van de schepen van de andere mogendheden, had ‘[g]roote houten tafels in het midden, aan de zijwanden enorme fusten, waar lange slangen, aan het einde van een pijpje met kraan voorzien, van [afhingen].’ De witte wijn die besteld werd bij ‘[e]en donkerkleurige bediende – het kon een Turk, echter ook een Griek zijn – met de typische roode fez achter op het hoofd,’ werd met behulp van de slangen direct vanuit de vaten in halve liter glazen op tafel gegoten.<sup>58</sup>

Het als ‘oostersch café’ aangeduide, klassieke *kahvehane*, ofwel koffiehuis, werd ook aangedaan, waar ‘de jongens in een kring om een tafel [zaten] (...) ieder met het mondstuk van een slang in den mond, waarmee zij den rook door de chibouque (turksche waterpijp) [trokken].’<sup>59</sup>

Ook bezochten de mannen een balzaal van 36 bij 15 meter met een ‘vloer zoo glad als het Heilige der Heiligen van een oorlogsschip’ en ‘[l]angs de wanden tafeltjes en stoelen.’ De muziek werd verzorgd door een “‘Boheemsche dameskapel’” van ‘minstens zestig meisjes, gedirigeerd door een groote slanke dame, die zelf een viool onder de kin had.’<sup>60</sup> Deze Boheemse damesorkesten waren rond de eeuwwisseling een bekend fenomeen in de Levantijnse (haven)steden, waar ze zowel in de open lucht als in café’s en danszalen musicerden. Oorspronkelijk kwamen de Boheemse orkesten uit het Erzge-

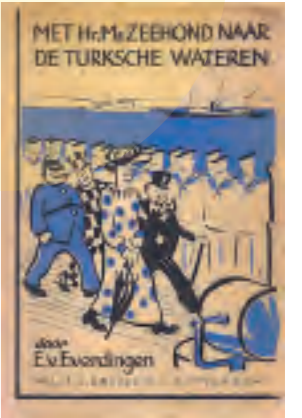
bergte, waar ze met name speelden voor een publiek van mijnwerkers. Met het sluiten van de mijnen groeide hun aantal door de aanwas van werkloze mijnwerkers en zochten ze hun heil elders, verder weg van huis. In de loop der tijd veranderden ze echter van samenstelling: de musikanten kwamen niet langer alleen uit het Erzgebergte of Bohemen, maar ook uit Galicië of de Bukovina. Terwijl de orkesten bovendien oorspronkelijk grotendeels bestonden uit mannen, werd het aandeel (jonge) vrouwen in de bezetting in de tweede helft van de 19<sup>e</sup> eeuw steeds groter. Hun populariteit hadden ze te danken aan het feit dat ze niet alleen de muziek van populaire operettes brachten, maar ook lokale deuntjes snel oppikten en speelden.<sup>61</sup> Van Everdingen beschrijft in detail hoe de janmaats zich vermaakten onder begeleiding van een dergelijk damesorkest waarbij de dames hun geld niet alleen met musiceren verdienden. Hij schrijft:

‘Maar deze kapel speelt nimmer op volle kracht. Een flink smaldeel vertoeft, met inachtneming van geregelde aflossing, in de zaal als danseuses. (...) [V]oor elke dans met zoo’n Balkan-fee [kwam] nog een piaster op de begroting, tot inning waarvan, onmiddellijk bij het plotselinge zwijgen der muziek, een rood gefezde turk uit den grond scheen te voorschijn te komen. (...) De dans-deun welke heel spoedig populair werd, kreeg den naam: “Piasterwals”.<sup>62</sup> (...) Zoodra de piasterwals gespeeld werd, zong iedereen de eigengevonden woorden. En dra werd het zingen gebrul! De Hollanders zongen: ‘heb je nog piastertjes – piastertjes – piastertjes! trâ-lalala-lâ-lâ’.... Dan stond inééns alles stil en klapte in de handen, op de maten die volgden, om dan weer wat rond te passen en te eindigen met een vreeselijk gestamp met linker en rechtervoet, óók op de maat. Het slot ging in een razend snel tempo over, waardoor het dansend publiek één reuzen kluwen geleet, tot, bij het plotseling verstommen der instrumenten allen, hijgend als dampige paarden, op de stoelen neerzegen, stikkend bijna in de hitte.’<sup>63</sup>

Naast deze danszaal met de Boheemse musiciennes *cum* danseressen, waren er op de boulevard ook nog andere danslokalen met ‘danseresjes’ die graag met de zeelui een rondje zwierden.<sup>64</sup>

Een attractie met een ander karakter was het casino, waar de Nederlandse matrozen hun ogen uitkeken. Nadat zij bij de kassa aan een ‘zeer corpulente en zelfs voor deze warme oorden nogal vrijpostig luchtig gekleede dame’ hun entrée hadden betaald konden ze doorlopen naar een overdadig verlichte zaal die bovendien opvallend groot was: naar schatting bood zij plaats aan enkele duizenden personen. Op het toneel vertoonden ‘[k]arakterkomeiken, jongleurs, degenslikkers, slangenbezweerders, tovenaars, koorddansers en bekoorlijke danseresjes’ hun kunsten, begeleid door een ‘uitstekend orkest,’ voordat het hoogtepunt, een Engelse acrobate genaamd Miss Nelly, ten tonele trad.<sup>65</sup>

Ook in Salonica bezochten de mannen een groot feest in het ‘groote Casino’ waarbij ‘zelfs de Turken, die zich anders nooit mengden onder de West-Europeanen’, aanwezig waren.<sup>66</sup> Dit deden zij na een roeiwedstrijd tegen de manschappen van de andere in Salonica gelegen schepen.<sup>67</sup> Dergelijke roeiwedstrijden werden ook geregeld georganiseerd tussen de matrozen van de schepen op de rede van Izmir, waarbij de ‘burgers’ graag als publiek aanwezig waren om ‘hun’ mannen aan te moedigen.<sup>68</sup>



Omslag van het boekje van E. van Everdingen over de reis van Hr. Ms. Zeehond naar het Osmaanse Rijk

63. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 182-183.

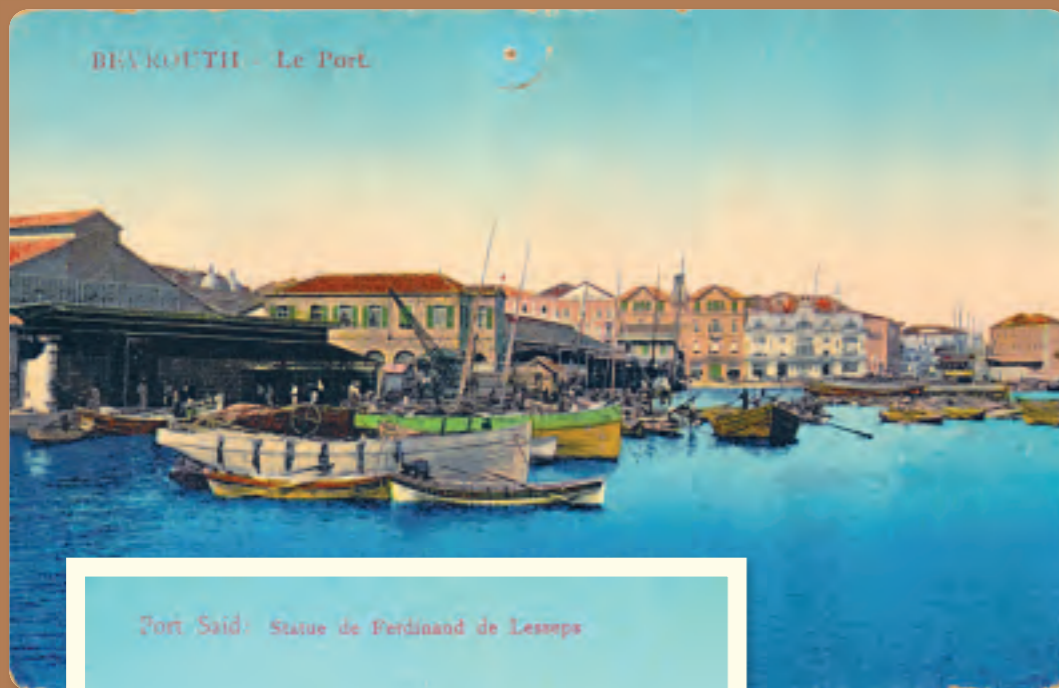
64. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 78.

65. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 177-179, citaten 177 en 178, respectievelijk.

66. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 136.

67. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 136.

68. Zie, bijvoorbeeld, Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 91-103.



Haven van vertrek Datum vertrek Haven van aankomst Datum aankomst

**ZEEHOND**

Nieuwediep Den Helder	29-9-1896	Izmir	18-10-1896
Izmir	3-12-1896	Samos	4-12-1896
Samos	9-12-1896	Rhodos	???
Rhodos	???	Izmir	20-12-1896
Izmir	7-1-1897	Mytilene	8-1-1897
Salonica	21-1-1897	Izmir	25?-1-1897
Izmir	4-3-1897	Çeşme	???
Çeşme	10-3-1897	Izmir	13-3-1897
Izmir	23-3-1897	Messina	???
Messina	4-4-1897	Izmir	7 of 8-4-1897
Izmir	30-4-1897	Salonika	1-5-1897
Salonika	17-6-1897	Izmir	19-6-1897
Izmir	23-6-1897	Mersin	27-6-1897
Mersin	2-7-1897	Beyroet	3-7-1897
Beyroet	11-7-1897	Izmir	15-7-1897
Izmir	15-8-1897	Algiers	23-8-1897
Algiers		Lissabon	28-8-1897
Lissabon	29-8-1897	Den Helder	5-9-1897

**JOHAN WILLEM FRISO**

Nieuwediep Den Helder	1-10-1896	Izmir	17-10-1896
Bezoeken aan Mersin en Beiroet	8 tot 17-12-1896		
Izmir	7-1-1897	Port-Saïd	13-01-1897

**PIET HEIN**

Nederland	??-12-1896	Gibraltar	??-12-1896
Gibraltar	29-12-1896	Izmir	5-1-1897
Izmir	??-2-1897	Beyroet	18-2-1897
Beyroet	21-2-1897	Izmir	24-2-1897
Izmir	29-3-1897	Algiers	7-4-1897
Algiers	8?-4-1897	Nieuwediep Den Helder	16-4-1897

**TROMP**

Padang Oost-Indië	13-2-1897	Izmir	28-3-1897
Izmir	12-4-1897	Izmir	16-4-1897
Izmir	15-5-1897	Algiers	23-5-1897
Algiers	26-5-1897	Nieuwediep Den Helder	8-6-1897

**KONINGIN EMMA DER NEDERLANDEN**

Den Helder	13-7-1897	Vlissingen	14-7-1897
Vlissingen	15-7-1897	Algiers	25-7-1897
Algiers	27-7-1897	Izmir	3-8-1897
Izmir	19-8-1897	Salonika	21-8-1897
Salonika	27-8-1897	Izmir	29-8-1897
Izmir	20-9-1897	Via Aden naar Java Oost-Indië	1-10-1897

**VAN SPEJK**

Oleh-leh	20-3-1897	Aden	14-4-1897
Aden	17-4-1897	Suez	26-4-1897
Suez	26 of 27-4-1897	Port-Saïd	27-4-1897
Port-Saïd?	29-4-1897	Izmir	3-5-1897
Izmir	20-5-1897	Beyroet	26-5-1897
Beiroet	31-5-1897	Alexandrië	??
Alexandrië	8-6-1897	Izmir	13-6-1897
Izmir	10-7-1897	Mytilene	11-7-1897
Mytilene	???	Izmir	15-7-1897
Izmir	5-8-1897	Algiers	11-8-1897
Algiers	12-8-1897	Texel	27-8-1897

Links: ansichtkaarten van havensteden in de oostelijke Middellandse Zee

Overzicht van de Nederlandse schepen in de oostelijke Middellandse Zee tijdens het verblijf van de 'Zeehond' (september 1896-augustus 1897).

Dit overzicht is samengesteld door binnen het digitale krantenarchief van de Koninklijke Bibliotheek (<http://kranten.kb.nl/>) te zoeken op de namen van de respectievelijke schepen en/of de namen van de plaatsen. Hieruit bleek dat de bewegingen van de schepen met name in de Staatscourant werden vermeld en dat zij daaruit overgenomen werden door kranten zoals Het nieuws van den dag / kleine courant en het Algemeen Handelsblad. Verder werden de data van vertrek en/of aankomst ook regelmatig vermeld in de rubriek 'Scheepstijdingen' in het Rotterdamsch Nieuwsblad.

Nicole van Os

studeerde in 1987 af in Midden-Oosten Studies aan de Universiteit van Nijmegen. Al tijdens haar studie had zij belangstelling opgevat voor de geschiedenis van vrouwen in het Osmaanse Rijk. In de loop der jaren heeft zij haar onderzoek op dit gebied voortgezet wat resulteerde in vele publicaties in Turkse, Nederlandse en internationale tijdschriften op het gebied van Osmaanse vrouwen-geschiedenis.

69. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 155-157.

70. 'Piet Hein,' *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 10-2-1897, dageditie, 13.71. Schmidt, "Showing the flag", 521.

72. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 127; Schmidt, "Showing the flag", 522-523; Ook de Nederlandse gemeenschap in Griekenland vroeg om Nederlands vlagvertoon in verband met de gevoelde bedreiging. Schmidt, "Showing the flag", 520 fn.73. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 126; 'Grieksch-Turksche oorlog,' *Algemeen Handelsblad*, 11-5-1897, avondeditie, 2; 'Middellandsche zee,' *Algemeen Handelsblad*, 12-5-1897, ochtendeditie, 4; 'Middellandsche zee,' *Algemeen Handelsblad*, 19-5-1897, ochtendeditie, 4; 'Turksch-Grieksche oorlog,' *Algemeen Handelsblad*, 20-5-1897, ochtendeditie, 2.

74. 'Zee- en landmacht,' *Algemeen Handelsblad*, 18-8-1897, ochtendeditie, 2.

75. 'Zee- en landmacht,' *Algemeen Handelsblad*, 31-8-1897, ochtendeditie, 2; 'Hr. Ms. schoener Zeehond...', *Het nieuws van den dag / kleine courant*, 1-9-1897, dageditie, 2.

76. Van Everdingen, *Met Hr. Ms. Zeehond*, 204.

77. 'Uit de 'Staatscourant', ' *Algemeen Handelsblad*, 21-9-1897, ochtendeditie, 2.

78. Van 23 december 1897 tot 6 januari 1898 bezocht daarna nog even de 'Koningin Wilhelmina der Nederlanden' Izmir onderweg van Atjeh naar Nederland. Schmidt, "Showing the flag", 521.

Daarnaast vermaakten de mariniers zich met zwemmen en (schiet)oefeningen op zee.

Tijdens het passagieren werden niet alleen de dans- en drinklokalen op de kades aangedaan. Ook werden er tochten op ezels of te paard gemaakt.<sup>69</sup>

Het passagieren was niet altijd zonder gevolgen. Van Everdingen verhaalt van be-rovingen, verliefdheden en ook mannen die te laat terugkeerden van het passagieren. Al met al laat hij echter een positief beeld zien van de lotgevallen van de Nederlandse janmaats. Uit een bericht in *Het Nieuws van den Dag* begin 1897 blijkt echter dat het passagieren op de Piet Hein tot problemen leidde tijdens het verblijf in Izmir. Het artikel-tje meldt weliswaar dat berichten over ernstige ongeregelde heden op het pantserschip 'Piet Hein', te Smyrna door het Department [van Oorlog] niet bevestigd werden. Maar het voegt daaraan toe dat uit particuliere brieven blijkt dat er veelvuldig sprake is van deserteie, ofwel van 'ongeoorloofd gaan passagieren, en van daardoor ontstane standjes aan boord.'<sup>70</sup> Verder onderzoek zou moeten uitwijzen wat de aanleiding voor deze onrust was en of Van Everdingen wellicht een té positief beeld heeft geschetst. De 'Zeehond' was immers ook aanwezig in Izmir toen dit 'ongeoorloofd gaan passagieren' plaatsvond.

Volgens Van Everdingen merkten de opvarenden van de 'Zeehond' gedurende het jaar in de Levant weinig van actuele oorlogsdreiging. Alleen tijdens de korte Grieks-Turkse oorlog in april – mei 1897 en de aanloop daartoe werd die dreiging daadwerkelijk gevoeld. Toen de 'Zeehond' begin maart 1897, bijvoorbeeld, Çeşme aandede, deed de plaatselijk consul een beroep op de commandant van de 'Zeehond', Van den Bosch, om langer te blijven en mariniers aan land te zetten, omdat er in de omliggende dorpen christenen vermoord zouden zijn. De neutrale status van Nederland in het dreigende conflict liet een dergelijke actie echter niet toe.<sup>71</sup> Tijdens een verblijf te Salonica twee maanden later verspreidde zich het nieuws dat de 'grieksche vloot [wa]s gesignaleerd.' Reden voor de lokale gezanten van de internationale gemeenschap ter plaatse de commandanten op de schepen voor de kust te verzoeken indien nodig bescherming te verschaffen.<sup>72</sup> De oorlog leidde er verder toe dat de lichten bij de haven van Izmir en andere havens gedoofd werden.<sup>73</sup>

Op 15 augustus vertrok de 'Zeehond' definitief uit de Turkse wateren na bijna een heel jaar aanwezigheid en aanvaardde ze de terugreis naar Nederland.<sup>74</sup> Op 28 augustus bereikte ze Lissabon om een dag later de terugreis te vervolgen.<sup>75</sup> Op 5 september arriveerde ze vervolgens in Den Helder.<sup>76</sup> De 'Koningin Emma der Nederlanden' bleef nog wat langer, maar met haar vertrek naar Oost-Indië op 20 september 1897<sup>77</sup> kwam er een voorlopig eind aan de Nederlandse aanwezigheid in "Turksche wateren."<sup>78</sup>

## Conclusie

Het Nederlandse vlagvertoon in het oostelijk deel van de Middellandse Zee diende, zoals gezegd, op de eerste plaats politieke en economische doeleinden: de bescherming van Nederlandse burgers en handelsbetrekkingen in het Osmaanse Rijk en het uitoefenen van politieke druk. De aanwezigheid van de Nederlandse oorlogsschepen met hun état-major en hun janmaats had echter ook een anderssoortig effect. Door de rituele bezoeken en contra-visites die werden afgelegd door de Nederlandse officieren en de Nederlanders in, met name, Izmir, en het gezamenlijk vieren van de nationale feestdagen werden de banden van de Nederlanders die in het Osmaanse Rijk woonden, met het vreemde, verre vaderland verstevigd. De 'ingebeelde gemeenschap' van

De bewaking van het Nederlandsch gezantschapshôtel te Konstantinopel.



de Nederlandse inwoners van Izmir met de Nederlanders elders in de wereld werd zo door de contacten van de Nederlandse Smyrnioten met de zeevarende vertegenwoordigers van Nederland tot een 'beleefde' of 'ervaren' gemeenschap.<sup>79</sup>

Tegelijkertijd werd door de aanwezigheid van de schepen van de andere zeevarende mogendheden en de sociale contacten enerzijds, en tussen deze schepen en hun opvarenden onderling alsmede tussen de officieren van deze schepen en de lokale christelijke bevolkingsgroepen anderzijds, een andere 'gemeenschap' gecreëerd: die van 'wij, Christenen' tegenover die van 'zij, Moslims.'

Deze scheidslijn bestond ook binnen de moderne vermaaksindustrie op de kade van Izmir: terwijl de janmaats weliswaar de traditionele koffiehuisen bezochten om onder meer waterpijp te roken, werden moslims verondersteld niet die gelegenheden te frequenteren waar alcohol werd geschonken. Het feit dat de Turkse scheepslui de West-Europeanen vergezelden bij een bezoek aan het Casino in Salonica was dan ook vermeldenswaardig voor Van Everdingen. Zijn gedetailleerde beschrijvingen van de verschillende uitgaansgelegenheden voor de janmaats aan de kade van Izmir geven een concrete inhoud aan het concept 'modern'. De grote, verlichte ruimtes met hun internationale artiesten, zoals Miss Nelly en het Boheemse damesorkest, en hun internationale bezoekers zijn symbolisch voor het cosmopolitanisme van het Izmir van het einde van de 19<sup>e</sup> eeuw waarin geen plaats was voor het lokale en islamitische.

**"De bewaking van het Nederlandsch gezantschapshôtel" Politieke prent van de tekenaar Johan Braakensiek voor De Amsterdammer met de twee Montenegrijnen en een zeehond die de Nederlandse leeuw bewaken.**

Bron: [www.maritiemdigitaal.nl](http://www.maritiemdigitaal.nl) (28 oktober 2011) [Collectie Scheepvaartmuseum, Amsterdam].

79. Zie ook Schmidt, "Showing the flag", 477.